

SUBTROIPIK MINTAQA TUPROQLARI

Ma'rufjonov Javohirbek

Farg'ona davlat universiteti Agrar qo'shma fakulteti talabasi

Toshpo'latova Yulduzoy

Farg'ona davlat universiteti Agrar qo'shma fakulteti talabasi

Jo'rayeva Yulduzxon

Farg'ona davlat universiteti Agrar qo'shma fakulteti talabasi

Maxmudova Sarvinoz

Farg'ona davlat universiteti Agrar qo'shma fakulteti talabasi.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Subtropik mintqa hamda uning iqlim sharoitlari va tuproqlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Subtropik mintqa, iqlim, havo, tuproq, yog'ingarchilik, material.

Subtropik mintqa. Subtropik iqlim mintaqasi materikning g'arbiy qismidagi Pireney yarim orolidan Tinch okeani sohillarigacha bo'lgan chiziqni egallaydi. Yozda tropik havo, qishda esa mo'tadil havo massalari hukmronlik qiladi. Yozda tropik ob-havo ta'sirida havo harorati 30°S, 35°S gacha ko'tariladi, havo ochiq, yomg'ir juda kam yog'adi. O'rta yer dengizi sohillarida – Pireney, Apennin, Bolqon yarim orollari va orollarda qish juda issiq, tez-tez yomg'ir yog'adi, o'rtacha havo harorati hamma joyda 0°S dan yuqori. Ba'zan sovuq bo'lib, -8°, -10°S gacha tushishi mumkin. Yomg'ir Atlantika okeanidan esadigan nam g'arbiy shamollar tomonidan olib keladi. Bu subtropik iqlim mintaqasining O'rta er dengizi iqlimi. Shuning uchun o'simliklarning o'simliklari yil davomida to'xtamaydi. G'arbdan sharqqa materikning ichki qismiga qarab harakatlenganda havo namligi pasayadi va uning kontinentalligi ortadi. Natijada Qadimgi Osiyo (Kichik Osiyo, Armaniston va Eron) tog'li hududlarida, Mesopotamiyada, O'rta Osiyoning janubida subtropik mintaqaning o'rtasida joylashgan tog'li hududlarda subtropik kontinental iqlim shakllanadi. Bu yerda yoz juda issiq va quruq, qishi esa juda sovuq. Harorat 8-9°

gacha pasayadi. Yog'ingarchilik kam, taxminan 100-150 mm. Ushbu mintaqada joylashgan Tibet platosida qishi sovuq bo'lib, ozgina qor yog'adi va yozda salqin baland tog'li subtropik cho'l iqlimi mavjud. Materikning Tinch okeanining sharqiy sohilidagi subtropik mintaqada (Sharqiy Xitoy, Yaponiya orollari, Xokkaydo va Ryukyu, Koreya yarim orolining janubida) shamollar ta'sirida mavsumiy subtropik musson iqlimi vujudga keladi. Yozda okeandan yotgan musson havo massalari ko'p namlik olib keladi va havo haroratini pasaytiradi. Uzoq davom etgan shiddatli yomg'ir tufayli daryolar toshib, dalalar, qishloqlar suv ostida qoldi. Bunga 1998 yil iyul oyining oxiri va avgust oyi boshida Janubiy Koreyada sodir bo'lgan suv toshqini misol bo'la oladi. Qishda materikdan esayotgan shamol haroratni keskin pasaytiradi va yog'ingarchilikni kamaytiradi. Yanvarning o'rtacha harorati $+4^{\circ}\text{C}$ dan $+8^{\circ}\text{C}$ gacha. Yillik yog'in 1000 mm dan oshadi.

O'zbekiston hududini shartli ravishda 3 qismga bo'lish mumkin: respublikaning sharqiy va janubi-sharqiy qismlarida joylashgan tog'lar; tog' etaklari; tog' osti tekisliklari. Tog'li rayonlar balandlikning keskin o'zgarishi, tik yon bag'irlari, chuqur daralar, o'tkir cho'qqilar bilan ajralib turadigan tipik relyef shakllaridan iborat bo'lib, bu hududlar kuchli eroziya va ma'lum miqdorda to'planish arenalari hisoblanadi. Bu shakllar tog' etagiga qarab tekislanadi, bu hududning eng past qismi tog' pasttekisliklari deb ataladi. Tog' osti tekisliklarning quyi qismidan tog' va tekislik rayonlarining chegarasi hosil bo'ladi. Tekis qismida balandlikning past o'zgarishi uning suv ostida shakllanishi natijasidir. Bu yerlar quruq dengizlar tekisliklari yoki oltmish daryo va o'rmonlarning kengliklaridir. Tekislikning katta qismida relef eroziya va akkumulyativ jarayonlar ta'sirida shakllangan. Bu yerlar uchlamchi va bo'r davrlari yotqiziqlari bilan qoplangan qadimiy tog' jinslari qoldiqlaridir. Bu joylar past cho'l tog'lari deb ataladi. Respublika hududida yog'ingarchilik turlicha taqsimlanadi. Cho'l tekisliklarida yiliga 100-200 mm yog'in tushadi. Tog' oldi va tog'li hududlarda yog'ingarchilik miqdori 900 mm ga etadi. Tog' tizimlari, tog' oldi-tog' to'liqinli tekisliklari, uchlamchi platolar, allyuvial-delta va keng cho'l tekisliklari geologik tuzilishi, tuproq hosil qiluvchi jinslar va gidrogeologik sharoitlari har xil, gidrotermik rejimlar va o'simlik qoplami bilan tavsiflanadi. Bu holat respublika hududida genetik jihatdan har xil tuproqlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi. Baland tog'li hududlarda yuqori qatlamni subboreal va boreal o'tloq-dasht sharoitida, ko'p hollarda torf-botqoq va o'tloq tuproqlari majmuasida hosil bo'lgan baland tog'li och jigarrang-o'tloqli dasht tuproqlari egallaydi. Tog' jigarrang

tuproqlari och jigarrang-o'tloqli dasht tuproqlari ostida, o'rta tog'larda, ba'zi hollarda past tog'larda, tog'-subareal va subtropik iqlim sharoitida, buta-tog' otlari va siyrak archa o'rmonlari qoplamasi ostida hosil bo'ladi. Iqlim sharoitining qattiqligi va yon bag'irlari kuchli nishabli bo'lganligi sababli och qo'ng'ir-o'tloqli dasht va tog' jigarrang tuproqlari asosan yaylov sifatida ishlatiladi. Bu tuproqlar asosan (kamayish tartibida) Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Samarqand, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarining tog' tizimlarida tarqalgan. Bu tog' sistemalari tekisliklarga tutashgan hududlarda balandlik mintaqasiga mansub bo'z tuproqlar tarqalgan. Ular subtropik issiq va issiq subtog'li yarim cho'l sharoitida hosil bo'ladi. Bo'z tuproqlar bo'r davrining g'ovak yotqiziqlarida, asosan, lyoss va lyessimon qumlarda, kamdan-kam hollarda toshloq prolyuvial va delyuvial yotqiziqlarda rivojlangan. Bo'z tuproqlar don darajasida to'q rangli, tipik va och rangli bo'z tuproqlarga bo'linadi. To'q rangli bo'z tuproqlar bo'z tuproq mintaqasining yuqori qismini egallaydi va tog' etaklarida hosil bo'ladi, ular relyef sharoitiga qarab past tog'lar tarkibiga kirishi mumkin. Bu tuproqlar Jizzax, Qashqadaryo, Navoiy, Samarqand, Surxondaryo, Toshkent viloyatlarida keng tarqalgan. Bu hududlarda sug'oriladigan tuproqlarning eng katta maydonlari Toshkent viloyatida, quruq tuproqlar esa Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand va Surxondaryo viloyatlarida uchraydi. Tipik va och bo'z tuproqlar tog' oldi va tog' osti rayonlarida, asosan, lyoss va lyessimon qumlardan, kamdan-kam hollarda mayda skeletli prolyuvial yotqiziqlardan uchraydi va to'lqinsimon va qiya tekisliklarda hosil bo'lgan. Bu tuproqlar respublikamizning ko'pgina viloyatlarida tarqalgan bo'lib, faqat Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro va Xorazm viloyatlarida uchramaydi. O'tloqi o'tloq tuproqlar tog' yonbag'irlarida yer osti suvlarining bosim ostida (1—2,5 m) ta'sirida hosil bo'ladi. Bo'z tuproqlar hududida, daryolarning quyi terrasalarida va konuslar chegarasida, yer osti suvlari chuqur bo'lmagan (1-2,5 m) sharoitda, odatda, sug'orma dehqonchilikda foydalaniladigan o'tloqli allyuvial tuproqlar hosil bo'ladi. Bo'z tuproqli hududning sug'oriladigan allyuvial va o'tloqi o'tloq tuproqlari respublikaning boshqa tuproqlariga nisbatan eng yaxshi agrotexnik va agrotexnik xususiyat va xususiyatlarga ega. Bu tuproqlar tipik va och bo'z tuproqlar mintaqalarida tarqalgan. Keng cho'l zonasi hududida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro va Xorazm viloyatlari joylashgan bo'lib, u Qashqadaryo viloyatining g'arbiy qismini, Navoiy viloyatining katta qismini, Surxondaryo viloyatining janubiy qismini va Farg'onaning markaziy qismini ham o'z ichiga oladi. vodi. Cho'l

zonasining uchinchi davr qoldiq platolari, Markaziy Qizilqum va boshqa past tog'larning qadimgi konus yoymalari va prolyuvial plyuslaridan tashkil topgan qadimgi yuzalarda shimoliy, tipik va kam rivojlangan qo'ng'ir jigarrang tuproqlar hosil bo'lgan. Tog' jinslari allyuviylarida rivojlangan sug'oriladigan qo'ng'ir jigarrang, qo'ng'ir-o'tloq va o'tloq tuproqlar unumdorligi past bo'lib, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va ishlab chiqarish quvvatini oshirishni talab qiladi. Bu tuproqlarning eng katta maydonlari Buxoro, Navoiy, Namangan, Surxondaryo va Xorazm viloyatlarida joylashgan. Cho'l-qumli tuproqlar o'simliklar bilan mustahkamlangan qumlarda hosil bo'ladi. Doimiy sug'orish va yer osti suvlari sathining 2-3 metrgacha ko'tarilishi cho'l-qum tuproqlarning gidrogeologik sharoitlarining o'zgarishiga va cho'l-yaylov tuproqlariga aylanishiga olib keladi. Qo'ng'irrang qo'ng'ir va cho'l-qumli tuproqlar va tekis tubli pasttekisliklardagi qumlar orasidan o'ziga xos unumsiz tuproqlar hosil bo'ladi. Baldlarning tepalari ko'pburchak yoriqli, zich va o'simliklardan mahrum. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarining allyuvial tekisliklarida, Surxondaryo viloyatining prolyuvial tekisliklarida unsiz tuproqlar hosil bo'ladi. Sug'oriladigan unumdor tuproqlar Buxoro, Surxondaryo va boshqa viloyatlarda uchraydi. Sug'orish natijasida unsiz tuproqlar taqir-yaylov tuproqlariga aylanadi. Cho'l zonasining daryo terrasalari va allyuvial tekisliklarida allyuvial allyuvial tuproqlar keng tarqalgan. Cho'l zonasida jo'xori ham keng tarqalgan bo'lib, ular orasida er maydoni jihatidan eng ko'p tarqalgani Orol dengizining qurigan tubida rivojlangan jo'xori hisoblanadi. Cho'lni tashkil etuvchi qumlarning genezisi boshqacha. Ular neogen qumlar, qadimgi va hozirgi allyuvial yotqiziqlar va boshqa jinslarning parchalanishi natijasidir.

Xulosa:

O'zbekiston qishloq xo'jaligi hozirgi kunlarda katta yuksalish davrini o'tkazmoqda. O'lkamizdan olinadigan qishloq xo'jalik mahsulotlarining hosilini yanada oshirish suv, qishloq xo'jalik texnikasi va mineral o'g'itlarni samarali qo'llash bilan bir qatorda tuproq unumdorligidan to'g'ri va ongli foydalanish, tuproq sirlarini yaxshi bilish, uni jamiyat uchun foydali tomonga bura olish va boshqarishning yangi usullarini topishga asoslangan va ishlab chiqilgan yangi texnologiya va ilmiy tavsiyalar asosida tuproq unumdorligi tiklanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Protasov P. V., Niyozaliev I. N., Toirov T. 3., Paxtachilikda agroxiimiya, T., 1981;
2. Zokirov T. S., Pochvenno-agroximicheskiye Osnovi xlopkovodstva, T., 1987.
3. I. N. Niyozaliev, T. Z. Toirov. Agrokimyo, T., 2010
4. Turdaliev A. T. et al. Influence of irrigation with salty water on the composition of absorbed bases of hydromorphic structure of soil // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2022. – T. 1068. – №. 1. – C. 012047.
5. www.ziyonet.uz.

